

Передмова

У середині 60-х років ХХ ст. науково-технічний прогрес привів до масового усвідомлення того, що людство, послідовно пройшовши сільськогосподарські та індустріальні етапи розвитку, здійснює перехід до інформаційного етапу інформаційного суспільства. У культурологічному аспекті інформаційне суспільство можна умовно розглядати у двох аспектах: вертикальному та горизонтальному. У вертикальному аспекті чинники інформаційного суспільства відслідковуються протягом усієї передісторії та історії людства: від виникнення мови, примітивних технологій фіксації знань до сучасних новітніх інформаційних технологій. Наскельні малюнки, знаки, літери, цифри, папіруси, написи на бересті, глиняні таблички, паперові інформаційні технології і, нарешті, комп'ютерні технології є свідченням розвитку інформаційної культури людської цивілізації протягом тисячоліть.

Інформаційна культура знань аграрного суспільства знаменувала освоєння людиною законів природи і звільнила людські племена від голоду. Інформаційна культура індустріального суспільства зменшила залежність народів від стихій природи і забезпечила швидкість пересування людей у просторі. Інформаційна культура кіберсуспільства, особливо Інтернет-культура, сприяє глобалізації регіональних, у тому числі континентальних цивілізацій, відкриває можливості свободи транстериторіального доступу до знань. З метою визначення сучасного періоду розвитку інформаційної культури нами вводиться в науковий та практичний обіг категорія "кіберсуспільство".

На базі інформатики, засобів і систем комп'ютерної та електронно-телекомунікаційної техніки існує можливість миттєвої глобальної інформованості всіх і кожного, зокрема через такі засоби, як персональний комп'ютер та Інтернет. Інтернет - глобальна система, що забезпечує можливість кожному віртуально бути присутнім у будь-якій частині країни, світу, не залишаючи помешкання. Глобальна інформаційна магістраль сьогодні формує новий етап глобальної інформаційної культури, інформаційної цивілізації, інформаційного суспільства: глобальну інформаційну інфраструктуру.

В Україні сутність кіберсуспільства розкривається через категорію "інформатизація". Сучасні засоби і методи збору, накопичення та переробки даних, телекомунікації дедалі активніше проникають до всіх сфер життя і діяльності окремої людини, суспільства, держави, світового співтовариства. Вони стають дійовим елементом економіки, політики, права, формуючи особливу глобальну інформаційну кіберкультуру.

Технологічні зміни завжди викликалися у суспільстві постійним зростанням потреб та попиту на нові послуги. У той же час, нові технології обумовлювали появу нових понять, дефініцій, термінів, категорій, в яких могло розібратися тільки вузьке коло спеціалістів. Нерідко, переходячи до широких кіл суспільства, суміжних сфер людської діяльності, категорії набувають різ-

ного змісту. Через це люди іноді не розуміють один одного. Найчастіше складнощі виникають, коли зміст нової технології вкладається у стару форму: використовуючи старий знайомий термін. Все це впливає на рівень відповідної сфери культури людини, суспільства. Не є винятком із цього й інформаційна культура. Автори роботи, виводячи сутність категорії "інформаційна культура", окреслюють її елементи, тим самим створюють тему для роздумів і дискусій широкому колу зацікавлених осіб.

При дослідженні будь-яких проблем, як правило, спочатку не вистачає широкого обговорення практики застосування дефініцій. При залученні до обговорення фахівців стає необхідним оволодіння предметом через усвідомлення однозначного розуміння багатьох понять. Багатозначність понять стримує інтелектуальний розвиток не тільки окремої людини, а й суспільства. Соціальне життя, його культура можливі лише в поєднанні духовних цінностей, що передані з минулого і дбайливо зберігаються нині. Просвітяни минулого і сьогодення завжди це відчували й прагнули допомогти не лише сучасникам, а й майбутнім поколінням.

Ця книжка є спробою подолання невизначеності у широкого кола людей щодо такого явища, як інформатизація, інформаційне суспільство. Для фахівців у сфері інформатизації, інформатики, правової інформатики - це інформація для роздумів і дискусій про стратегічні напрями розвитку глобальної кіберінфраструктури. Для правників - база формування інформаційного права, законодавства у сфері інформатизації, телекомунікацій, зв'язку, інформаційної безпеки. Для політиків, державних діячів - поштовх до формування державної інформаційної політики. Як посібник-довідник це видання буде корисним широкому колу читачів, які бажають осягнути неосяжний світ культури інформаційного суспільства, кіберцивілізації, інформатики, інформатизації. Студентам книжка як навчальний посібник допоможе розширити знання при вивченні навчальних дисциплін, пов'язаних з правом, інформаційною безпекою, інформаційною культурою. Книжка буде корисною аспірантам, науковцям, які досліджують філософські, філологічні, соціологічні, правові, організаційні аспекти глобальної інформаційної цивілізації, що формується на основі сучасних методів і засобів побудови і використання інформаційних систем.

Підготовка цієї роботи майже збіглася з виходом Указу Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193. Цим Указом було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України". Пунктом 9 цього Указу Міністерству освіти і науки України було доручено підготувати у тримісячний строк типові навчальні програми для середніх і вищих навчальних закладів з навчальної дисципліни "Інформаційна культура".

Не претендуючи на завершеність роботи, автори подають своє бачення концепції, поняття, сутності та змісту інформаційної культури кіберсуспільства. Маємо надію, що погляди авторів збігатимуться в окремих аспектах з позицією ініціаторів уведення даної навчальної дисципліни й розробників типових програм для середніх та вищих навчальних закладів.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, ВИДИ

Глава 1.1. Сутність, зміст та трансформація категорії "культура"

1.1.1. Поняття категорії "культура"

Для усвідомлення категорії "інформаційна культура" слід з'ясувати її складові: "культура" та "інформація".

Перш за все з'ясування сутності інформаційної культури передбачає прийняття за аксіому, що ця категорія є складним соціальним явищем (підсистемою другого порядку) і складовою більш складного соціального явища - загальної культури, яка, у свою чергу, є елементом більш складної соціальної системи.

Перед тим, як пояснити сутність, зміст категорії "інформаційна культура", слід визначитися у категорії "культура". Що означає культура?

Її дослідження свідчать про багатоаспектність змісту, сутності, великої кількості формулювань поняття. У літературних джерелах наводиться факт, що, за підрахунками фахівців, у 1919 році існувало 7 визначень культури, в 1950 р. - 164, а на початку 70-х років - 250 (*Див.*: Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. - К.: Вентурі, 1996. - С. 92).

На початку 90-х років ХХ століття тільки у філософській літературі налічувалося понад 500 визначень поняття "культура". Число їх, причому як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі, постійно зростає. (*Див.*: Менюк О. А. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти. - К.: Оріяни, 2001. - С. 5).

Культура завжди цікавила суспільні науки як сфера громадського життя, що розкриває особливості поведінки, свідомість та діяльність людей в конкретних формах життя (культура праці, культура побуту, культура мистецтва, правова та політична культура), а також як спосіб життєдіяльності особи, колективу та суспільства в цілому.

Маючи проблему щодо з'ясування будь-якого поняття, звичайно звертаються до тлумачних словників, довідкових джерел. Наприклад, автори Нового словника української мови пропонують такі визначення змісту категорії "культура":

1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини.

2. Освіченість, вихованість.
3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності.
4. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування. Рослина, що розводиться, вирощується.
5. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі (*Див.*: Новий словник української мови, у 3-х томах. Т. 2. - К.: АКО-НІТ, 2001. - С. 33).

Термін "культура" в перекладі з латинської також означає турботу, направлену на облагородження і очищення життя людини чи суспільства. Пізніше культуру почали розглядати як філософську категорію, що являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людьми в процесі їх суспільно-історичної трудової діяльності - практики. В такому визначенні культура протиставляється дикій природі і розглядається як феномен, створений людиною і людством, як продукт їх праці в матеріальній і духовній сферах життя.

Велика кількість визначень свідчить про надзвичайно складний феномен культури. Для зручності усвідомлення всі підходи до визначення культури поділяють на три групи: антропологічні, соціологічні і філософські.

При **антропологічному підході** культура розуміється як сукупність усіх благ, створених людиною, на відміну від того, що створила природа.

Соціологічний підхід трактує культуру як сукупність духовних цінностей, як компонент суспільного життя.

При **філософському підході** культура розглядається як явище, що виділяється аналітично і не пов'язане із суспільним розвитком.

За останні десятиліття виникло два нових підходи до розуміння культури.

Перший підхід визначається в усвідомленні культури як процесу творчої діяльності. Культура аналізується через процеси духовного виробництва (виробництва духовних благ, цінностей, знань, інформації), функціонування і вдосконалення особи.

Другий підхід - культура розглядається як специфічний спосіб людської діяльності. Представники другого підходу (концепції) пропонують загальну модель культури як універсальної властивості суспільного життя.

Ці підходи потрібно використати і для аналізу інформаційної культури суспільства, оскільки вона є складовою частиною культури суспільства поряд із політичною, моральною, екологічною, виробничою, правовою тощо.

1.1.2. Природа культури: філософський аспект її еволюції

Більшість дослідників вважають, що культура, як соціальне явище, змінюється. Одні ці зміни називають революцією, інші - еволюцією. Більш правильною можна вважати думку, що культура все ж еволюціонує, а не революціонує.

Також у філософській думці існує теза про створення людини культурою. Вважають, що вперше ця думка була висловлена Л. А. Байтом (*The Science of Culture* (New York, 1949) та *The Evolution of Culture* (New York, 1959).

Інший дослідник, Ф. А. Хайек, вважає, що цю ідею зіпсувала віра Л. А. Байта в "закони еволюції". Також він висловлює думку, що тим часом віра в добірну еволюцію не має нічого спільного з вірою в закони еволюції. Вона постулює лише дію певного механізму, наслідки якої цілком залежать від тих невідомих маргінальних умов, що в них вона відбувається. Ф. А. Хайек заявляє: "Я не вірю в існування жодних законів еволюції. Закони уможливають прогнозування, а наслідки процесу добору завжди залежать від непередбачених обставин" (Ф. А. Хайек. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії. В 3-х т. Т. 3: Політичний устрій вільного народу: Пер. з англ. - К.: Сфера, 2000. - С. 186).

Той же Ф. А. Хайек неодноразово зазначав, що хибний погляд на закони еволюції глибоко ввійшов у наше мислення через неправильний поділ на "природне" та "штучне", успадкований нами від давніх греків.

Концепція еволюції, спонтанного порядку та способів і меж наших намагань пояснює більш раціонально складні явища. Вона викладена у праці А. Ф. Хайєка *The Sensory Order. An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology* (London - Chicago, 1952).

Ця концепція віддзеркалювала відступ від прийнятого мислення. Через багато років після публікації ідеї А. Ф. Хайєком вони були сприйняті з не дуже великим розумінням. 25 років по тому його книжку відкрили для себе інші (Див.: W. B. Weimer/D. S. Palermo (eds), *Cognition and Symbolic Processes*, vol.11 (New York, 1978)). Але найменше він сподівався бути відкритим біхевіористами [прихильниками напряму психології, за яким предметом її є не свідомість, а поведінка людей, реакція у відповідь на зовнішні подразнення] (Rosemary Agonito. Hayek revisited: Mind as a process of classification in Behaviorism. A Forum for Critical Discussion, III/2 (University of Nevada, 1975)).

1.1.3. Співвідношення категорій "культура" - "цивілізація" - "суспільство" та методологічні аспекти їх пізнання

З окремими аспектами змісту категорії "культура" тісно переплітається зміст категорії "цивілізація". Як і категорія "культура", категорія "цивілізація" відноситься до багатозначних та багатофункціональних. Нерідко вони розглядаються окремими дослідниками як тотожні за змістом у ряду "культура" - "цивілізація" - "суспільство". Також до цього ряду приєднують категорію "людство" (Бестужев-Лада И. В. Альтернативная цивилизация. - М.: ВЛАДОС, 1998. - С. 15).

Органов А. А. та Хеонгельдієва І. Г., автори навчального посібника "Теорія культури" (М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. - 384 с.), зазначають, що "культурологія", "культура", "цивілізація", "духовність", "типологія культури", "ментальність" та ін. нерідко трактуються далеко не однозначно, з великим семантичним розвоєм, інколи діаметрально протилежно.

Так, наприклад, поняття "культура" і "цивілізація" інколи виступають або як синоніми (як у французькій мові, де не розрізняють не тільки на

філологічному, але, як правило, і на культурологічному рівні), або як нетотожні поняття. Щодо останнього - категорія "культура" орієнтується на духовну складову, а категорія "цивілізація" - на матеріальну. В основному подібної точки зору дотримувалися представники німецької і частково російської традиції.

Дискусійність такого підходу може мати серйозні соціальні, когнітологічні проблеми. Адже категорія "цивілізація" може вживатися як більш загальна, через яку здійснюється порівняльна характеристика стану минулого суспільства у змісті найвищої стадії (епохи, ери) його розвитку. У зазначеному контексті було б недоцільно використовувати терміни-синоніми на засадах дефіциту понять в одній мові. Щодо цього наука давно застосовує запозичення форм з інших мов, наповнюючи їх новим змістом. До того ж, слід зазначити, що в межах однієї цивілізації можна розглядати протиставлення таких явищ, як культура та антикультура (субкультура). Про цей аспект мова йтиме далі.

Система гуманітарної освіченості чи освіти передбачає набуття цілісних знань про соціокультурний розвиток людства - як макроцивілізації, що складається з регіональних цивілізацій та мікроцивілізацій. Розуміння зазначеного підходу покликано стати важливим чинником гуманітарного знання як гуманітарія, так і технократа, оскільки без загального бачення генетики культури суспільства неможливим стає системне усвідомлення окремих феноменів культури, у тому числі культури будь-якої галузі науки. При цьому не є суттєвим, якої науки конкретно. Кожна наука має свою генетику - вчення про закономірності спадковості чи мінливості свого об'єкта (предмета). Усе це знаходить відображення в онтології - множині емпіричного матеріалу, на основі якого формується теорія, наука.

Вивчення історії будь-якої науки чи мистецтва потребує того, щоб людина мала уявлення про розвиток та інваріантні характеристики як окремих цивілізаційних систем (регіональних, на зразок євроатлантичної, азіатської, африканської, чи мікроцивілізації окремої країни, народу, нації, етносу тощо), так і загальнолюдської цивілізації (макроцивілізації) в цілому. Історія світової цивілізації вже має обов'язкову складову сучасної гуманітарної освіти. У навчальних закладах історію різних цивілізацій вивчають починаючи з початкових класів загальноосвітньої школи і закінчуючи здобуттям вищої освіти, незалежно від того, чи це гуманітарна, чи технічна, чи інша.

Щодо сутності цивілізаційно-культурної єдності можна поділяти думку Юрія Павленка, що "розгляд основних концепцій соціокультурного розвитку людства підводить до висновку про те, що адекватне осмислення останнього сьогодні вже неможливе на базі самої лише стадійної парадигми. На одному шаблі еволюції, як правило, існує два чи більше типів соціокультурних систем із притаманними їм специфічними тенденціями й напрямками подальшого руху". (Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник / Відп. ред. С. Кримський. - К.: Либідь, 1996. - С. 13).

Методологічна основа теорії цивілізаційного підходу визначається через такі адаптовані положення системного підходу (постулати): стадійність (визначення меж стадій чи то за хронологічним, чи то за територіальним чи

іншим множинним чинником), полілінійність та унікальність (чинники, що характеризують особливість, відмінність) розвитку людства.

Виходячи із цих методологічних чинників, можна зазначити, що на межі третього тисячоліття чітко визначились основні проблеми людства і сценарії подальшого розвитку Земної цивілізації (глобальної цивілізації). Набирають темпу процеси самоорганізації нового етапу розвитку культури (цивілізації) суспільства - інформаційного суспільства, ноосферні чинники якого можуть стати своєрідними гарантами сценарію м'якого виходу з планетарної кризи, яка завершила розвиток індустріальної цивілізації на Землі.

Сьогодні методологія наукових досліджень, поряд з використанням перевірених часом традиційних методів і підходів, потребує нових для усвідомлення складних соціальних процесів, які мають і культурологічну спрямованість. У цих умовах пошук та аналіз нових парадигм пізнання цілком природний. Визначимо декілька з них, які вплинули на розкриття поняття, сутності та змісту предмета (об'єкта) дослідження.

Останнім часом вчені все більше приділяють увагу одному з найбільш інтегральних спрямувань методології вивчення соціального буття - соціальної синергетиці.

Соціальна синергетика (від грецької *synergeia* - співпраця, співдружність) - новий напрям міждисциплінарних досліджень, який використовує нелінійне мислення для виявлення загальних закономірностей і тенденцій на основі самоорганізації соціальних систем; пояснення становлення нових структур у відкритих соціальних системах на засадах пошуку співвідношення потреб та інтересів різних суб'єктів соціальних відносин: людини, соціальних груп, суспільства, держави, світового співтовариства.

Під соціальною самоорганізацією розуміються процеси виникнення і функціонування систем, сформованих різними чинниками (а не одним - керівним) у просторово-часових вимірах та певному середовищі. Одним із постулатів синергетики є те, що всі системи знаходяться в мінливих станах, поблизу особливих критичних точок (точок біфуркації), навколо яких поведінка систем стає вкрай несталою. В цих умовах система під дією найнезначніших (маргінальних) та випадкових впливів може кардинально і зовсім непередбачено змінити свій стан. Такий перехід у соціальних системах характеризується як виникнення нового порядку із старого, що віджив свій час (наприклад, Радянський Союз).

Синергетика передбачає якісно іншу картину світу порівняно з тими, які лежали в основі як класичного, так і некласичного природознавства та суспільствознавства (сформованого у першій половині ХХ ст.). Образ світу постає як множина нелінійних процесів.

Важливе пізнавальне значення мають такі методологічні постулати синергетики щодо соціальних систем:

- неможливо традиційними детерміністськими методами описувати еволюцію складно організованих систем;
- розвиток цих систем виявляє можливість альтернативних шляхів, що передбачає свободу вибору та відповідальність людини, громади, суспільства, людства;

- неможливий абсолютний контроль (особливо з одного центру) над будь-якою сферою реальності, у тому числі і над розвитком суспільства, який був проголошений традиційною наукою, особливо теорією соціального управління та соціальною кібернетикою;

- у критичних точках (точках біфуркації) несталості соціальних систем діяльність кожної людини або групи людей може мати вирішальне значення в макросоціальних змінах (роль особистості в історичному процесі зміни суспільства);

- збільшується відповідальність громади і людства за долі універсуму, оскільки вони в змозі цілеспрямовано уникати біфуркаційних станів, особливо в соціальній сфері, суттєво впливати на екологію (еволюцію природи та суспільства).

"Синергетично" мислячий історик, культуролог, політолог, економіст, правознавець оцінює те або інше соціальне явище (соціальне рішення) не через прямолінійне порівняння попереднього та наступного станів динамічних систем, а через порівняння реального ходу і подальших подій з вірогідним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні.

Щодо останнього синергетика співвідноситься з альтернативістикою - міждисциплінарним напрямом прогнозування перспектив переходу до альтернативної цивілізації (суспільства, культури) - цивілізації, відмінної від існуючої, що знаменує вихід суспільства з катастрофічного стану, який був визначений попередньо у рамках футурології. Сьогодні альтернативістика особливу увагу звертає на проблеми, які мають глобальні чинники (Бестужев-Лада І. В. Альтернативная цивилизация. - М.: ВЛАДОС, 1998. - 352 с.).

Через глобальні чинники зазначені вище наукові дисципліни співвідносять з глобалістикою - напрямом філософсько-соціологічних досліджень проблем, які мають позитивний чи негативний планетарний (світовий, глобальний) зміст.

Нові підходи при з'ясуванні сутності соціальних явищ пропонує і когнітологія - наука про пізнання та соціальну рефлексію на рівні індивідуального та соціального інтелекту. Вона зародилася на межі соціальної психології та теорії інформації про ентропію (невизначеність), а також критичну масу інформації як чинника щодо подолання невизначеності (незнань, відсутності знань через обмеження можливостей доступу, обробки та усвідомлення даних, які не стали інформацією).

Простіше зазначена думка звучить у народній мудрості: "Чому ми бідні? А тому, що... мало маємо знань".

Наступним методологічним аспектом, через який пропонується пізнання сучасних соціальних змін, формування світової культури, є нормативістський підхід. Основним чинником його об'єктивного відображення є культура права, що знаходить логічне завершення в нормах публічного права на рівні законодавства: кодифікованого - конституції країни, кодексів окремих галузей права (цивільного, адміністративного, трудового, кримінального) та кодексів комплексних міжгалузевих інститутів права (земельного, водного, повітряного, лісового тощо); та некодифікованого (господарського, комерційного, підприємницького, інформаційного тощо).

У культурологічному аспекті право завжди було і є відображенням культури суспільних відносин, у тому числі й інформаційних суспільних відносин - суспільних відносин щодо інформації.

На основі зазначених методологічних засад пропонується з'ясування сутності предмета дослідження - такого соціального явища, як інформаційна культура. Для його з'ясування методом системного аналізу розглянемо сутність провідних складових інформаційної культури: інформації та культури, а також синтезуємо їх у новій якості, як однієї категорії.

Відповідно до когнітивного суспільствознавства будь-яка категорія (дефініція), термін, поняття у конкретного індивіда чи соціальної групи викликає відповідну сутнісну рефлексію (розуміння). Ця рефлексія визначається рівнем ентропії (невизначеності), яка сформована у комплексі знань, що здобуті протягом певного періоду життя. Бажання подолати сформований комплекс знань породжує нові знання, які все одно асоціюють з попередніми знаннями. Між фахівцями різних професій, різних галузей знань існує подібне за змістом порівняння альтернатив, наприклад між фізиками і ліриками (поетами), між юристами і технократами. Хоча історія знає багато прикладів фізиків-ліриків, юристів-технарів, технарів-юристів. Це, як правило, люди, що подолали професійні (світоглядні) комплекси. Хоча не виключено, що деякі з "подвійною освітою" роблять вигляд, що подолали такі світоглядні комплекси.

У соціальних науках з історії відомо, що нові знання, як правило, зароджуються на межі різних традиційних наук, як гарна троянда народжується на культивованому ґрунті, в якому вдосталь поживного гумусу.

1.1.4. Основні положення теорії культурної еволюції

У чому ж сутність теорії культурної еволюції? Для зручності її дослідження процес змін у розумінні культури умовно поділяють на історичні етапи її становлення. На думку Ф. А. Хайека, культурна еволюція є наслідком не свідомого створення усталених норм людським розумом, а певного процесу, в якому культура й розум розвивалися паралельно. Заявляти, що мисляча людина створила свою культуру, не більш виправдано, ніж стверджувати, що ця культура створила її розум. Структури, утворені традиційними людськими звичаями, не є ані природними, тобто генетично зумовленими, ані штучними. Тобто, вони є не породженням інтелектуального заміру, а є результатом процесу відвіювання чи відсіювання.

Щодо з'ясування сутності останніх двох категорій, то антрополог Турнвальд Р. говорить про Siebung [відсіювання] - на відміну від біологічного добору, хоча застосовує це поняття лише до добору людей, а не звичаїв. (Thurnwald Richard. Zur Kritik der Gesellschaftsbiologie, Archiv für Sozialwissenschaften, 52, 1924), та Die Gestaltung der Wirtschaftsentwicklung aus ihren Anfängen heraus in die Hauptprobleme der Soziologie. Erinnerungsgabe für Max Weber (Tübingen, 1923).